

СТАРИНАР

*На корицама: Посуде од пурпурног стакла украшене аплицираним
нитима из средњовековног града Браничева
(фото: Народни музеј Пожаревац)*

*Sur la couverture : Les récipients de verre pourpre à décor marbré
de la ville médiévale de Braničevo
(photo: Musée national de Požarevac)*

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

INSTITUT ARCHÉOLOGIQUE BELGRADE

UDK 902/904 (050)

ISSN 0350-0241 (Штампано изд.)

ISSN 2406-0739 (Online)

© СТАРИНАР LXVIII/2018, 1–226, БЕОГРАД 2018

STARINAR

Nouvelle série volume LXVIII/2018

RÉDACTEUR

Miomir KORAĆ, directeur de l'Institut archéologique

COMITÉ DE RÉDACTION

Miloje VASIĆ, Institut archéologique, Belgrade

Rastko VASIĆ, Institut archéologique, Belgrade

Noël DUVAL, Université Paris Sorbonne, Paris IV

Bojan ĐURIĆ, Université de Ljubljana, Faculté des Arts, Ljubljana

Mirjana ŽIVOJINOVIĆ, Académie serbe des sciences et des arts, Belgrade

Vasil NIKOLOV, Institut archéologique national et Musée, Académie bulgare des sciences, Sofia

Vujadin IVANIŠEVIĆ, Institut archéologique, Belgrade

Dragana ANTONOVIĆ, Institut archéologique, Belgrade

Snežana GOLUBOVIĆ, Institut archéologique, Belgrade

Arthur BANKOFF, Brooklyn Collège, New York

Natalia GONCHAROVA, Lomonosov, L'Université d'Etat de Moscou, Moscou

Haskel GREENFIELD, L'Université de Manitoba, Winnipeg

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

СТАРИНАР

Нова серија књига LXVIII/2018

УРЕДНИК

Миомир КОРАЋ, директор Археолошког института

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР

Милоје ВАСИЋ, Археолошки институт, Београд

Растко ВАСИЋ, Археолошки институт, Београд

Ноел ДИВАЛ, Универзитет Сорбона, Париз

Бојан ЂУРИЋ, Универзитет у Љубљани, Филозофски факултет, Љубљана

Мирјана ЖИВОЛИНОВИЋ, Српска академија наука и уметности, Београд

Васил НИКОЛОВ, Национални археолошки институт и музеј, Бугарска академија наука, Софија

Вујадин ИВАНИШЕВИЋ, Археолошки институт, Београд

Драгана АНТОНОВИЋ, Археолошки институт, Београд

Снежана ГОЛУБОВИЋ, Археолошки институт, Београд

Артур БАНКХОФ, Бруклин колеџ, Њујорк

Наталија ГОНЧАРОВА, Универзитет Ломоносов, Москва

Хаскел ГРИНФИЛД, Универзитет у Манитоби, Винипег

БЕОГРАД 2018

СТАРИНАР

Нова серија књига LXVIII/2018

ИЗДАВАЧ

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ

Кнеза Михаила 35/IV, 11000 Београд, Србија

e-mail: institut@ai.ac.rs

Тел. 381 11 2637191

СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ

Јелена АНЂЕЛКОВИЋ ГРАШАР, Археолошки институт, Београд

Марија СВИЛАР, Археолошки институт, Београд

ЛЕКТОР ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Мирјана РАДОВАНОВИЋ

ЛЕКТОР ЗА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Дејв КАЛКАТ

ГРАФИЧКА ОБРАДА

Данијела ПАРАЦКИ и D_SIGN, Београд

ШТАМПА

Сајнос д.о.о., Нови Сад

ТИРАЖ

400 примерака

СЕКУНДАРНА ПУБЛИКАЦИЈА

COBISS

STARINAR

Nouvelle série volume LXVIII/2018

EDITEUR

INSTITUT ARCHÉOLOGIQUE

Kneza Mihaila 35/IV, 11000 Belgrade, Serbie

e-mail: institut@ai.ac.rs

Tél. 381 11 2637191

SECRÉTAIRE DE RÉDACTION

Jelena ANĐELKOVIĆ GRAŠAR, Institut archéologique, Belgrade

Marija SVILAR, Institut archéologique, Belgrade

LE LECTEUR POUR LA LANGUE SERBE

Mirjana RADOVANOVIĆ

LECTEUR POUR LA LANGUE ANGLAIS

Dave CALCUTT

RÉALISATION GRAPHIQUE

Danijela PARACKI & D_SIGN, Belgrade

IMPRIMEUR

Sajnos d.o.o., Novi Sad

TIRAGE

400 exemplaires

PUBLICATION SECONDAIRE

COBISS

Часопис је објављен уз финансијску помоћ

Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Ce périodique est publié avec le soutien du

Ministère de l'éducation, de la science et du développement technologique de la République Serbie

САДРЖАЈ – SOMMAIRE

РАСПРАВЕ – ETUDES

Marija M. SVILAR Things we lost in the fire: the case of the “beautiful” vessel	7
Марија М. СВИЛАР Ствари које смо изгубили у ватри: случај „лепе” посуде	18
Aleksandar BULATOVIĆ, Marc VANDER LINDEN, Maja GORI New AMS dates as a contribution to the absolute chronology of the Early Eneolithic in the Central Balkans . . .	19
Александар БУЛАТОВИЋ, Марк ВАНДЕР ЛИНДЕН, Маја ГОРИ Нови апсолутни датуми као прилог апсолутној хронологији старијег енеолита на централном Балкану	29
Aleksandar KAPURAN Jewellery made of bronze sheets from the prehistoric necropolis at the village of Velebit, near Kanjiža	33
Александар КАПУРАН Накит од бронзаног лима на праисторијској некрополи у селу Велебит код Кањиже	43
Marko DIZDAR, Asja TONC Not just a belt: astragal belts as part of Late Iron Age female costume in the south-eastern Carpathian Basin . . .	47
Марко ДИЗДАР, Асја ТОНЦ Више од појаса: астрагални појаси као дио женске ношње млађег жељезног доба у југоисточном дијелу Карпатске котлине	63
Mirjana D. VOJVODA Perforated coins from graves at the Viminacium necropolis of Pećine	65
Мирјана Д. ВОЈВОДА Перфорирани новци са Виминацијумске некрополе Пећине	82
Miloje R. VASIĆ Sculptures and “the sanctuary of Aesculapius” in Mediana	89
Милоје Р. ВАСИЋ Скулптуре и „Ескулапово светилиште” у Медијани	109
Vujadin IVANIŠEVIĆ, Bojana KRSMANOVIĆ New Byzantine Seals from Morava (Margum) and Braničevo	111
Вујадин ИВАНИШЕВИЋ, Бојана КРСМАНОВИЋ Нови византијски печати из Мораве (<i>Margum</i>) и Браничева	124

Thilo REHREN, Anastasia CHOLAKOVA, Sonja JOVANOVIĆ Composition and texture of a set of marvered glass vessels from 12 th century AD Braničevo, Serbia	125
Тило РЕРЕН, Анастасија ЧОЛАКОВА, Соња ЈОВАНОВИЋ Хемијски састав и текстура сета стаклених посуда украшених аплицираним нитима (12. век) из Браничева (Србија)	146
Dragana SPASIĆ-ĐURIĆ, Sonja JOVANOVIĆ A 12 th century set of marvered purple glass vessels from Braničevo (Serbia)	151
Драгана СПАСИЋ-ЂУРИЋ, Соња ЈОВАНОВИЋ Сет пурпурних стаклених посуда са украсом од аплицираних нити (12. век) из Браничева (Србија)	173
Marko POPOVIĆ The bathing chamber in the castle of Novo Brdo	175
Марко ПОПОВИЋ Купатилско здање у замку Новог Брда	189
Srđan KATIĆ, Aleksandar KRSTIĆ Firuz agha and his hammam in Smederevo	191
Срђан КАТИЋ, Александар КРСТИЋ Фируз-ага и његов хамам у Смедереву	209

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ – COMPTES RENDUS

Јосип ШАРИЋ Boris Gasparyan, Makoto Arimura (eds), STONE AGE OF ARMENIA, A Guide-Book to the Stone Age Archaeology in the Republic of Armenia, Monograph of the JSPS-Bilateral Joint Research Project Center for Cultural Resource Studies, Kanazawa University 2014.	211
Војислав ФИЛИПОВИЋ Ivan Drnić, KUPINOVO, Groblje latenske kulture / A La Tène Culture Cemetery, Musei Archaeologici Zagrabienis Catalogi et Monographiae / Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu, Svezak XII, Arheološki muzej u Zagrebu 2015.	213
Мирјана ВОЈВОДА Miroslav Nađ, Anja Bertol-Stipetić, KAMENICA, Ostava rimskog srebrnog novca iz zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu / A hoard of Roman silver coins from the Archaeological Museum in Zagreb, Zagreb 2016.	214

IN MEMORIAM

Софија ПЕТКОВИЋ Мира Ружић (1950–2017)	217
Editorial Policy and Submission Instructions for the <i>Starinar</i> Journal	219

мерцима материјала. Додуше, овакав манир већ јасно издваја ово дело од класичног каталога налазишта.

Свакако треба обратити пажњу на детаљне анализе и приказе мачева, канија и копаља, што ће бити од велике помоћи оним колегама који одлуче да се баве латенском материјалном културом. Типологија копаља добро је предложена, иако постоје одређени проблеми који прате типологије копаља уопште узев, о чему је исцрпно писао Р. Васић неколико пута (2015; 2017). Дрнићева класификација би засада била најкориснија уколико разматрамо латенска копаља у југоисточној Панонији, а о чему је аутор писао и пре тога (Дрнић 2015а).

У поглављу о интерпретацији некрополе аутор прецизно одређује налазе, па је дошао до закључка да највећи део материјала, а самим тим и гробова, потиче из времена средњег латена, тј. из III и прве половине II века, док се сама некропола може датовати у дуг период од LT B2 до LT D1, а можда и LT D2 (Дрнић 2015: 108).

Каталог предмета урађен је по свим параметрима модерне музеологије, па су ту, осим описа, димензија и материјала, и подаци о датовању и литератури, уколико је примерак већ био публикован раније. Напоменимо и то да је

БИБЛИОГРАФИЈА:

Vasić 2015 – R. Vasić, *Die Lanzen- und Pfeilspitzen im Zentralbalkan. Prähistorische Bronzefunde*, Abteilung V, 8. Band, Franz Steiner-Verlag, Stuttgart 2015.

Vasić 2017 – Р. Васић, Любен Лещаков, Типологија и хронологија на бронзовите врхове за копия, *Спаринар* LXVII, 242–243.

Drnić 2015a – I. Drnić, La Tène spearheads from south-eastern Pannonia and the northern Balkans: typology, chronology, ritual, and social context, in: *Waffen, Gewalt, Krieg*, eds. Wefers et al., Beiträge zur Internationalen Tagung der AG Eisenzeit und des Institut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów

библиографија импозантна и да је коришћена сва нова литература са скоро 300 јединица.

Једина замерка, ако би се тако могла назвати, с обзиром на то да представља прежитак времена из Другог светског рата и тадашње технике штампе, јесу табле са материјалом на крају књиге, што неминовно доводи до бесмисленог и учесталог листања страница књиге, те уметања разноврсних предмета који дођу под руку.

Монографија *Кушиново, гробље латенске културе* изузетно је важна за схватање латенске материјалне културе у нашој земљи, и можемо слободно рећи да већ сада представља референтно и капитално дело које би свакако требало консултовати приликом интерпретација и анализе латенског материјала са територије данашње Србије. Нажалост, овакве комплексне студије материјала у форми монографија од стране домаћих аутора недостају већ неколико деценија, а све је мање активних колега који се уопште и баве овим периодом.

¹ Према аутору, обухвата наруквице, наошвице и прстење.

19–22 September 2012, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 79, Langenweissbach 2015, 111–126.

Hunyady 1942 – I. Hunyady, *Die Kelten im Karpatenbecken*, Dissertationes Pannoniace, Budapest 1942.

Majnarić-Pandžić 1970 – N. Majnarić-Pandžić, *Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu*, Vinkovci 1970.

Todorović 1968 – J. Todorović, *Kelti u jugoistočnoj Evropi*, Beograd 1968.

Војислав ФИЛИПОВИЋ

Miroslav Nađ, Anja Bertol-Stipetić, KAMENICA, Ostava rimskog srebrnog novca iz zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu / A hoard of Roman silver coins from the Archaeological Museum in Zagreb, Zagreb 2016. 219 страна: 36 страна текста (двојезично хрватски и енглески), 68 страна каталога, 103 табле са фотографијама

У издању Археолошког музеја у Загребу изашла је 2016. г. двојезична монографија *Каменица, Остача римског сребрног новца из збирке Археолошког музеја у Загребу*, аутора Мирослава Нађа и Ање Бертол-Стипетић. Објављена је у серији Каталози и монографије Археолошког музеја у Загребу, Св. XIV.

Налаз из Нишке Каменице представља, највероватније, најбројнију оставу римског новца до сада, откривену давне

1936. г. Нажалост, овај изузетан налаз био је већ у време открића у највећој мери расут, а с обзиром на познате чињенице, никада нећемо сазнати ни првобитни састав ове оставе нити бројност примерака новца који је она садржавала. Што не значи да не треба учинити покушај да се ова нумизматичка мистерија барем делом разреши или да се понуде могућа решења. Након открића, извесни делови налаза из Каменице доспели су до појединих музеја, али је највећи део

завршио у приватним колекцијама, што за нас као истраживаче остава римског новца представља изузетан губитак.

Званично, данас се поједини делови оставе из Каменице налазе у неколико музејских збирки: у Народном музеју у Нишу, Археолошком музеју у Загребу, Народном музеју у Београду и у Народном музеју Словеније, што је укупно близу 12.000 примерака новца. Осим тога, Нађ и Бертол-Стипетић дошли су до информације из Народног музеја у Прагу по којој се у тамошњој збирци чува око 15.000 денара и антонинијана из Ниша. Ову информацију морамо узети са извесном резервом, али, уколико би се испоставило да је то заиста део истог налаза, број примерака који се налази у музејским збиркама нарастао би на око 27.000.

Нађ и Бертол-Стипетић учинили су први корак у публикавању дела оставе из Нишке Каменице који се чува у Археолошком музеју у Загребу, будући да поменути делови у оквиру других музејских збирки нису још увек публиковани. У поглављу „Околности налаза оставе” аутори монографије изложили су све познате информације везане за околности открића оставе у покушају да сваку од њих објасне. Наравно да им је тај посао, с озбиром на околности налаза, велику временску удаљеност од открића, као и мноштво контрадикторних публикованих информација, у великој мери био отежан. На основу расположивих података они закључују да остаје нејасно да ли је уистину откривена једна или две оставе. Такође, недоумица остаје и у погледу налаза оставе, јер се у литератури појављују различита имена.

У следећем одељку, под називом „Број каменичких примјерака”, аутори су покушали да представе све међусобно супротстављене податке о броју пронађених примерака новца и да рационално објасне сваку од могућности, узимајући у обзир и усмена саопштења која су била доступна. Из различитих извора дошли су до потврде информација да је највећи део налаза распршен ван граница тадашње Југославије и да је мањи део доспео у музеје. Поред тога, сазнали су да је део оставе вероватно претопљен и употребљен за израду сребрних предмета. Све прикупљене информације о укупном броју каменичких примерака врло су корисне, али су истовремено и веома конфузне. Очито је да су налазачи, у страху да би им власти могле одузети новац, нишком и, касније, београдском музеју предали само минорни део оставе, а највећи део продали приватним колекционарима.

Како је, уистину, све у вези с овим налазом још увек у великој мери нејасно и магловито, аутори су у сваком наредном поглављу имали сличне проблеме с којима су се суочавали. У следећем одељку, „Досадашњи ставови око проблема датације”, Нађ и Бертол-Стипетић детаљно су изложили датовање свих познатих делова налаза, који се међусобно разликују. Део одељка посвећен је и расправи о могућем власнику оставе. Одбацили су могућности да је у питању војна остава или да је представљала власништво трговца. На основу састава оставе, времена тезаурације, степена очуваности новца и великог удела денара у саставу, аутори закључују да се вероватно ради о уштеђевини више генерација једне породице која је поседовала велику латифундију.

У краћем одељку под називом „Повјесне околности”, следствено разликама у датовању делова оставе, аутори су указали на проблеме интерпретације историјских околности покопавања оставе. Будући да налаз из Нишке Каменице није сачуван у целости, тешко је говорити о историјским

условима покопавања оставе зарад нехотичног злоупотребавања материјалних историјских извора. Најмлађи примерак загребачког дела оставе из Нишке Каменице, према референтној литератури, датује се од јануара/јесени (?) 236. до почетка или прве четвртине 238. године. што би уједно било извесно полазиште за *terminus post quem* налаза. У то, наравно, не можемо бити сасвим сигурни, што оставља отвореним питање датовања и узрока њеног похрањивања.

Како се најмлађи примерци у загребачком делу оставе датују у шири период, разлози за похрањивање уштеђевине власника латифундије на једној од главних балканских путних комуникација могли су да буду различити. До краја 237. године то би могао бити терор који су спроводили Максиминови агенти у убирању такси, или походи против Сармата и Дачана који су изискивали прикупљање војске и средстава у провинцијама најближим месту војних операција. За каснији датум, прве месеце 238. године, разлози би, поред фискалних захтева који су тешко исцрпљивали становништво, могли бити реакција на вест о побунама у Африци и Риму и припреме за Максиминов марш на Италију. Чињеница да остава није сачувана у целости оставља отвореним питања једног или више узрока њеног похрањивања, као и њеног коначног датовања.

Следи одељак „Анализа дијела оставе из Археолошког музеја у Загребу”, у којем је детаљно описан састав тог дела налаза према владарима, члановима породица и ковницама, са пратећим статистичким анализама и графиконима. Загребачки део оставе састоји се од 4096 примерака новца у распону од тријумвира Марка Антонија, односно Веспасијана до Максимиана Трачанина. Осим једне Трајанове драхме из ковнице Бостра и једног Каракалиног антонинијана, сви остали примерци јесу денари. У краћем одељку који следи аутори износе аргументе у прилог тврдњи да три примерка која се у документацији Археолошког музеја у Загребу воде као део Каменичке оставе, у суштини, не припадају овом налазу.

Како је након открића оставе Народни музеј у Нишу први дошао у посед дела оставе, а убрзо после њега и Археолошки музеј у Загребу, у следећем одељку Нађ и Бертол-Стипетић баве се компарацијом та два дела налаза. Нишки део налаза садржавао је првобитно 4442 примерка новца у распону од Нерона до Александра Севера. Након извесног расипања преостали део нишког налаза чини 3941 примерак у истом владарском распону. Поређење загребачког и нишког дела било је отежано због тога што нишки део налаза није публикован у целости, већ само прелиминарно. На основу расположивих података аутори су начинили оквирну компарацију два дела налаза, илуструјући резултате бројним графиконима. Неслагасје између два дела каменичког налаза које су приликом тих анализа уочили аутори објашњавају нецеловитошћу читавог налаза, као и великом могућношћу да су након открића поједини сегменти оставе насумично издвајани, што је довело до стварања вештачког састава појединих сегмената оставе.

У следећем одељку, који има назив „Београдски дио оставе”, аутори анализирају део налаза који се чува у Народном музеју у Београду, поредећи га са друга два дела, уз поновно изношење чињеница о околностима под којима је тај део, знатно касније од нишког и загребачког, доспео у Народни музеј у Београду. Београдски део чини 3132 денара

и антонинијана у распону од тријумвира Марка Антонија, односно Веспасијана до Филипа I. Откупљен је 1954. г. као део велике оставе из Нишке Каменице, пронађене 1936. г. Најмлађе примерке чини 7 антонинијана Филипа I, а сви припадају 3. емисији римске ковнице из 245–247. г. Позивајући се на различитост састава београдског дела од друга два, као и на велику временску удаљеност од проналаска до куповине дела оставе (18 г.), Нађ и Бертол-Стипетић закључују да овај део не припада првобитном налазу, већ једној сасвим другој остави из Шљивовика, удаљеног од Каменице педесетак километара.

Следи поглавље које садржи упоредне анализе аналогних остава. Са територије данашње Србије, а две римске провинције (Горње Мезије и Доње Паноније), регистроване су три оставе новца које се завршавају примерцима Максимиана Трачанина: из утврђења Равна на Дунаву, из села Супска код Ђуприје (Супска II) и из Меховина код Шапца. Упадљиво је мали број познатих остава новца из времена Максимиана Трачанина и у суседним провинцијама, изузев Тракије где их је забележено четири. Из Доње Мезије потиче само један налаз, док са територије Дакије није забележен ниједан. Из Горње Паноније као и из Норикума познат је само по један налаз. Даље према западу, са територије која је у античко доба припадала Италији позната су још два налаза – први из околине Постојине, а други из залеђа Трста. Нађ и Бертол-Стипетић су у своје компаративне анализе аналогних остава укључили налазе: Равна, Супска II, Меховине и Постојина, јер је ниво њихове обрађености допуштао поређења са загребачким делом. Из тих анализа произлази закључак да загребачки део каменичког налаза, иако непотпун, показује више подударности него одступања од остава овог хоризонта.

У Закључку аутори резимирају контрадикторне информације из времена налаза оставе које од тада уносе конфузи-

ју и онемогућавају извођење сигурнијих закључака. То се у првом реду односи на дилему да ли су откривене две оставе у размаку од два месеца и то у непосредној близини, или је постојала само једна остава. Нађ и Бертол-Стипетић склони су закључку да су у питању ипак две оставе различитог хоризонта похрањивања. Прва и већа завршавала би се примерцима Максимиана Трачанина, а друга и мања новцем Гордијана III, како сведоче неки од извора и с обзиром на то да се мањи део, који чува Народни музеј Словеније, завршава тим примерцима. Што се тиче броја пронађених примерака, налаз из Каменице је сасвим сигурно био бројнији од оставе из Реке Девније (преко 100.000 примерака), док је горња граница отворена за различите интерпретације, а с обзиром на информације које су се појављивале усмено или у литератури. На основу свега, аутори сматрају да би приближна горња граница била најближа информацији коју преноси Ледерер 1939. г., а она износи око 3000 кг.

Највећи део монографије чини опширан каталог нумизматичке грађе. У њему су наведени сви стандардни подаци и употребљена је релевантна литература. Каталог прате и илустрације свих примерака загребачког дела оставе из Каменице.

У закључку приказа монографије треба изразити похвале ауторима за напор који су уложили у покушају да понуде извесна решења комплексних питања везаних за налаз из Нишке Каменице. Надамо се да ће публикување осталих познатих делова оставе бар у извесној мери расветлити неке од овде изнетих претпоставки. Монографија аутора Мирослава Нађа и Ање Бертол-Стипетић представља полазно становиште за даље проучавање овог веома значајног налаза римског новца и велики подстицај за публикување осталих познатих делова оставе.

Мирослава ВОЈВОДА